

Всеукраїнська наукова конференція

«Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень»

29 квітня 2025 року
М.Одеса

Міністерство освіти та науки України

**Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського**

**Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка**

**Відділ історії козацтва на півдні України
Науково-дослідного інституту козацтва при Інституті
історії України НАН
України**

Одеський національний морський університет

Одеський національний художній музей

ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ТРЕНДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Збірка наукових праць

Електронне наукове видання

Одеса – 2025

Рекомендовано до друку кафедрою історії України
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол № 11 від 18 червня 2025 р.

Рекомендовано до друку вченою радою
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол № 17 від 26 червня 2025 р.

Редакційна колегія:

К.і. н., доцент Сєкерська О. П. (Одеса) – *відповідальний редактор*
Лаборант кафедри історії України Яковлєва Д. Є. (Одеса) –
відповідальний секретар

Д. і. н., професор Бабенко Л. Л. (Полтава)

Д. і. н. Бруяко І. В. (Одеса)

Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень: збірка наукових праць / за ред. О. П. Сєкерської. Одеса, 2025. 250 с.

Збірка наукових праць присвячена важливим проблемам сучасної історичної науки, які стосуються сучасних трендів досліджень історії та археології України. До неї увійшли публікації молодих вчених, аспірантів та здобувачів освіти, оприлюднені на I Всеукраїнській науково-практичній конференції «**Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень**», яка відбулася **29 квітня 2025 року** у ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Видання розраховане на вчених-істориків, викладачів, студентів і усіх, хто цікавиться історією та культурою України.

Рецензенти: д. і. н., професор Гончарук Т. Г.
д. і. н., професор Діанова Н. М.

Видано за редакцією авторів-здобувачів та наукових керівників

ЗМІСТ

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

З ІСТОРІЇ ОДЕСЬКОГО НІМЕЦЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ (1934–1938) <i>Левченко Валерій</i>	9
---	---

ШКІЛЬНА ОСВІТА ОДЕЩИНИ В 1944 Р. <i>Осипенко Олександр</i>	18
---	----

СЕКЦІЙНІ ЗАСІДАННЯ

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЦЕРКОВНО-ПАРАФІЯЛЬНИХ ШКОЛАХ ХЕРСОНСЬКОЇ ЄПАРХІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ. <i>Артюх Ірина</i>	23
--	----

ГЕНОЦИД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 1932-1933 РОКІВ: НА МАТЕРІАЛАХ ОДЕЩИНИ <i>Ахмедова Айна, Діанова Наталія</i>	30
---	----

ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ЩОДО ІСТОРІЇ ОСВІТИ І НАУКИ В ОДЕСІ ПЕРІОДУ НІМЕЦЬКО-РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941–1944 РР. У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ <i>Барабаш Владислав, Левченко Валерій</i>	38
--	----

ВІДГОМОН УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917 Р.) НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМ <i>Бережна Валерія, Савченко Віктор</i>	47
---	----

ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ПІЧНИХ КАХЕЛЬ ЗА ЗОБРАЖЕННЯМИ НА ПРИКЛАДІ АРХЕОЛОГІЧНОГО МАТЕРІАЛУ РАННЬОМОДЕРНОЇ ПОЛТАВИ <i>Березанський Антон, Коваленко Оксана</i>	54
--	----

ДАНІ ПРО ПІВНІЧНЕ ПРИЧОРНОМОР'Я В «ГЕОГРАФІЇ» СТРАБОНА <i>Єрмакова Валерія, Водько Владислав</i>	59
---	----

Артюх Ірина, здобувачка третього рівня вищої освіти спеціальності 032 Історія та археологія
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

м. Одеса

УДК: 94:305:37-055.2:2-773(477.74)"XVIII"(045)

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЦЕРКОВНОПАРАФІЯЛЬНИХ ШКОЛАХ ХЕРСОНСЬКОЇ ЄПАРХІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Анотація. Мета роботи полягає у висвітленні гендерних особливостей функціонування церковнопарафіяльних шкіл у Херсонській єпархії в другій половині ХІХ століття. На основі статистичних даних, звітів священників та циркулярів міністерства розглянуто динаміку збільшення кількості навчальних закладів початкової освіти та учнів, а також особливості ставлення до освіти дівчат у сільській місцевості. Проаналізовано вплив патріархальних уявлень на доступність та зміст освіти для дівчат, а також роль духовенства у стимулюванні жіночої грамотності.

Ключові слова: церковнопарафіяльна школа, Херсонська єпархія, освіта, жіноча освіта, гендерні стереотипи.

У другій половині ХІХ століття церковнопарафіяльні школи на території Херсонської єпархії відігравали значну роль у поширенні початкової освіти серед населення. Процес навчання, керований Херсонською духовною владою, був тісно пов'язаний з традиційними уявленнями про гендерну роль та місце жінки в суспільстві. Дослідження гендерних аспектів освіти в цих школах дозволяє виявити особливості ставлення до освіти дівчат, які значно рідше мали можливість здобувати освіту, рівень їх залучення до навчального процесу та вплив патріархальних стереотипів на їх освітні можливості.

Гендерні аспекти історії освіти в Україні становлять важливе поле досліджень. Так, О. Кісь аналізує питання жіночої освіти XIX століття, зокрема вплив патріархальних норм на доступ жінок до навчання [1]. С. Лісненко у своїй роботі розглядає динаміку співвідношення загальноосвітніх та релігійно-орієнтованих дисциплін у церковнопарафіяльних школах, що дозволяє простежити трансформацію освітніх процесів під впливом соціокультурних чинників [2]. І. Петренко досліджує умови навчання та доступність освіти для дівчат, аналізуючи вплив соціально-економічних і культурних факторів на розвиток жіночих навчальних закладів у зазначеному періоді [3].

Особливості розвитку церковнопарафіяльних шкіл вивчали О. Савчук [4], який у своїй роботі приділив увагу етапам становлення та розвитку церковнопарафіяльних шкіл, детально аналізуючи організаційні та педагогічні особливості їх функціонування та В. Борисенко [5], який досліджував взаємодію традиційних релігійних засадах освіти із впливами сучасних освітніх реформ, а також розглядав процес формування моральних і культурних цінностей у суспільстві.

Однак, регіональні дослідження, зосереджені на гендерних аспектах освіти в церковнопарафіяльних школах саме Херсонської єпархії, потребують подальшого вивчення, що зумовлює актуальність даної роботи. Джерельною базою для дослідження зазначеної проблематики є опубліковані джерела. Із другої половини XIX ст. значна кількість матеріалів, які відображали різні аспекти церковної історії, з'явилися в церковній періодиці, що зумовлено появою «Херсонских епархиальных ведомостей» (у подальшому – «ХЕВ»).

У другій половині XIX століття спостерігається значне зростання кількості церковнопарафіяльних шкіл на території Херсонської єпархії. Якщо на початку 1860-х років у сільських школах навчалися 1 662 хлопчика та 600 дівчаток [6, с. 8], то вже в 1862 році налічувалося 286 шкіл, де навчалось 4 731 хлопчик та 551 дівчинка [7, с. 13-27]. У 1863 році кількість шкіл зросла до 457-ми. Там навчалось 9 236 хлопчиків та 890 дівчаток [8, с. 117-119]. У 1864 році було відкрито ще 37 шкіл, і загальна кількість

церковнопарафіяльних шкіл досягла 497-ми, в яких навчалося 11 062 хлопчика та 1 066 дівчаток [9, с. 93]. На початку XX століття, у 1902 році, функціонувало 333 школи, де навчалося 23 726 хлопчиків та 10 572 дівчинки [10, с. 86, 90]. Зростання чисельності дівчаток у школах у церковних закладах початкової освіти відображено у таблиці 1.

Таблиця 1.

Динаміка чисельності учениць у церковнопарафіяльних школах Херсонської єпархії в другій половині XIX – початку XX століття

Показники / роки	1860 р.	1862 р.	1863 р.	1864 р.	1902 р.
Загальна кількість учнів	2 262	4 731	10 126	12 128	34 298
Число учениць	600	551	890	1 066	10 572
Відсоток учениць від загальної кількості учнів	26,5	11,6	8,7	8,7	30,8

Таблицю складено на основі даних «ХЕВ» за 1860, 1862, 1863, 1864 та 1902 рр.

Наведені дані свідчать про значне зростання загальної кількості учнів, проте зберігається значний гендерний дисбаланс, особливо на початку періоду. Видно, що ставлення до освіти дівчат було неоднозначним. Навчальні програми для дівчаток відрізнялися від тих, що були доступні хлопчикам. Дівчата навчалися Закону Божому, читанню, письму, арифметиці, але особлива увага приділялася рукоділлю та веденню домашнього господарства.

У багатьох селах батьки вважали, що освіта для дівчат не є необхідною, оскільки їхнє основне призначення – ведення домашнього господарства та виховання дітей. Можливо, така апатія жінок до навчання, обумовлювалась саме обмеженістю ролі жінки в суспільній діяльності.

Священик Михайло, з міста Вознесенська, зазначав, що селяни віддавали перевагу навчанню хлопчиків, аргументуючи це тим, що дівчата мають вміння шити та прясти, а не здобувати освіту. Такий підхід відображав патріархальні уявлення про гендерні ролі, які були поширені в тогочасному суспільстві. [11, с. 72-73]

Г. Тимковський писав, що навіть у родинях духовенства, дівчатка до 8-10 років залишалися під опікою матері, займаючись іграшками та інколи навчаючись грамоті. Проте, з часом дівчатка ставали помічницями матері в кулінарії та догляді за молодшими братами та сестрами, готуючись до ролі дружини та матері. У сім'ях духовенства освіта дівчат не завжди вважалася пріоритетною, а основним завданням було підготувати їх до ролі «доброї господині». У тогочасному суспільстві важливість освіти для жінки, в сімейних відносинах, характеризувала фраза «Чоловік за борщ одружується» або «Розум у заміжжі не потрібен» [12, с. 441-443].

Священик Іоан Федорович, з містечка Варварівка, у своєму звіті вказував, що в його парафії серед жінок не було жодної грамотної, й він бачив необхідність у вихованні майбутніх матерів сімейства. Проте, його спроби організувати школу для дівчаток наштовхувалися на непереборні перешкоди, адже місцеві традиції та соціальні норми не сприяли жіночій освіті. Зокрема, існувала проблема, яка полягала у відсутності підходящої вчительки. Адже навчати дівчат могла лише дружина священика, яка водночас повинна була виконувати обов'язки наставниці та господині, що поєднувати було дуже важко [13, с. 234-237].

Окрім церковнопарафіяльних шкіл, існували й інші форми жіночої освіти, такі як недільні школи. У 1861 році в Одесі було відкрито дім піклування про сиріт та недільну школу для жінок та дівчаток. У цій школі навчалися міщанки, молоді дівчата, дівчатка та вихованки сирітського дому. Записалось до школи 19 душ, але відвідували фактично 13 учениць. Навчання включало Закон Божий та грамоту за методом Золотова. Цікаво, що навчалися жінки різної вікової категорії: чотири жінки віком від 30 років, дві жінки від 20 років, чотири дівчини від 16 до 20 років та 5 дівчаток від 7 до 13 років. Звіт про діяльність цієї школи свідчить про

сумлінне ставлення учениць до навчання, що є показником бажання здобувати знання, попри соціальні обмеження [14, с. 402-404].

Попри поширені патріархальні уявлення, духовенство відіграло важливу роль у стимулюванні освіти серед сільського населення, в тому числі й серед дівчат. Прикладом є публікація протоієрея С. Серафимова, в якій підкреслено необхідність навчання дівчаток, у тому числі й Закону Божого, за спеціально складеною програмою. Вони – майбутні матері, які передадуть необхідні знання своїм дітям. На його думку, це є доброю основою для виховання гідної людини [15, с. 787]. Циркуляри міністерства державного майна заохочували сільське духовенство навчати сільських дітей, як хлопчиків, так і дівчаток, молитві, читанню, письму та рахунку, а дівчаток – ще й рукоділлю. За це передбачалася грошова винагорода. У кого з вчителів менше 12 учнів – до 25 рублів, а якщо 25 учнів – то по 50 рублів. З одного боку, це свідчить про усвідомлення важливості початкової освіти для всіх, а з іншого – підкреслює гендерні стереотипи щодо майбутнього дівчат, обмежуючи їхню освіту навичками, необхідними у селянському побуті [16, с. 444].

Гендерне питання в освітньому процесі церковнопарафіяльних шкіл Херсонської єпархії у другій половині XIX століття відображало складну взаємодію між прогресивними тенденціями в розвитку освіти та патріархальними уявленнями про роль жінки в суспільстві. Попри збільшення кількості шкіл та учнів, зберігався значний гендерний дисбаланс, зумовлений соціально-економічними умовами та культурними упередженнями. Духовенство відіграло важливу роль у стимулюванні освіти, проте часто його зусилля обмежувалися традиційними поглядами на жіноче призначення. Альтернативні форми жіночої освіти, такі як недільні школи, свідчили про зростання прагнення жінок до знань та їхню готовність долати соціальні перешкоди на шляху до освіти. Подальші дослідження архівних матеріалів та аналіз освітніх практик дозволять глибше зрозуміти особливості гендерної нерівності в освіті та її вплив на

соціальний розвиток Херсонської єпархії у другій половині XIX століття.

Список використаних джерел

1. Кісь О. Українські жінки в горнілі модернізації. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2017. 416 с.
2. Лісненко С. В. Навчально-виховний процес в єпархіальних жіночих училищах України (друга половина XIX – початок XX ст.): світський та церковний компоненти. Харків: *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. №18. 2015. С. 108-115.
3. Петренко І. М. Церковнопарафіяльні школи Лівобережної України в системі освітньої політики уряду Російської імперії (1884-1917 рр.). Полтава: РВВ ПУСКУ. 2008. 161с.
4. Савчук О. І. Церковнопарафіяльні школи: історія та сучасність. Київ: Знання, 2000. 176 с.
5. Борисенко В. Й. Церковнопарафіяльні школи України (XIX – початок XX ст.). Київ: Наукова думка, 1991. 208 с.
6. Єпархиальное управление. *ХЕВ*. 1860. №1. С.8.
7. Ведомость о школах, заведенных при церквах Херсонской епархии для обучения детей прихожан. *Приб. к ХЕВ*. 1862. № 2. С. 13-27.
8. Извлечение из отчетов епархиального начальства. *ХЕВ*. 1863. №13. С.117-119.
9. Извлечение из отчетов епархиального начальства. *ХЕВ*. 1864. №11. С.93.
10. Діанова Н. М. Діяльність православних архієреїв Херсонської єпархії (кінець XVIII – початок XX ст.). Одеса: ОНУ імені І. І. Мечникова, 2022. 207 с.
11. Пестеровский Михаил, свящ. «Ответы на нужные вопросы». *ХЕВ*. 1862. №10. С.72-73.
12. Тимковский Г. «Несколько словъ». Разные известия. *ХЕВ*. 1860. №7. С. 441-443.
13. Федорович Иоан, свящ. «Ответы на нужные вопросы». *ХЕВ*. 1862. №13. С. 234-237.

14. Новые школы в Херсонской епархии. *Приб. к ХЕВ*. 1861. №5. С. 402-404.
15. Серафимов С. О преподавании Закона Божия в женских учебных заведениях. *Приб. к ХЕВ*. 1860. №12. С. 786-796.
16. Разные известия. *ХЕВ*. 1860. №7. С. 444.

*Artyukh Iryna, graduate student, majoring in
032 History and archeology
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky
Odesa*

GENDER ASPECTS OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN PARISH SCHOOLS OF THE KHERSON EPARCHY IN THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY

Abstract. *The purpose of the work is to highlight the gender features of the functioning of parish schools in the Kherson diocese in the second half of the nineteenth century. Based on statistical data, reports of priests and circulars of the ministry, the dynamics of increasing the number of primary education institutions and students, as well as the peculiarities of the attitude to girls' education in rural areas, are considered. The influence of patriarchal ideas on the availability and content of education for girls, as well as the role of the clergy in stimulating female literacy are analyzed.*

Key words: *church parish school, Kherson diocese, education, women's education, gender stereotypes.*

Електронне наукове видання

Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень: збірка наукових праць / за ред. О. П. Сєкерської. Одеса, 2025. 250 с.

Збірка наукових праць присвячена важливим проблемам сучасної історичної науки, які стосуються сучасних трендів досліджень історії та археології України. До неї увійшли публікації молодих вчених, аспірантів та здобувачів освіти, оприлюднені на I Всеукраїнській науково-практичній конференції **«Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень»**, яка відбулася **29 квітня 2025 року** у ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Видання розраховане на вчених-істориків, викладачів, студентів і усіх, хто цікавиться історією та культурою України.

Матеріали подано в авторській редакції

Макетування: Яковлєва Д. Є.

Дизайн обкладинки: Засоба К. І.